

Калініченко В.В.

До питання про альтернативу колгоспам в українському селі в 1920-х рр.

*Калініченко Вячеслав Володимирович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і всесвітньої історії
Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна*

Анотація. В статті проаналізовано структуру, повноваження та обов'язки земельної громади. Розглянуті органи влади цього поземельного інституту. Розкриті принципи організації правопорядку. Показаний рівень фінансів земельних громад, джерела їх надходження. В статті наводяться переваги організації громадської сівозміни як більш прогресивної. Автор підкреслює, що необхідності в суцільній колективізації не було, земельна громада вдало поєднувала особисті і громадські інтереси.

Ключові слова: Україна, сільське господарство, селянство, земля, земельна громада

Існування колгоспно-радгоспної системи в українському селі впродовж десятиріч призвели до занепаду й деградації сільського господарства. Сільське господарство країни стало на екстенсивний шлях розвитку. Винна в такому становищі нежиттєва колгоспно-радгоспна система, насильно нав'язана селянству більшовицьким режимом. Нажаль більшовицька влада не використала досвід земельних громад й провела політику суцільної колективізації.

Досвід земельних громад, які існували в українському селі в 20-х рр. XX ст., може бути корисним. Господарська діяльність земельних громад досі майже не досліджена у сучасній історіографії [6, с. 31-47]. До того ж більшість сучасних істориків аграрників громаду помилково ототожнюють з дореволюційною селянською общиною і вважають її чимось архаїчним, безмежно відсталим і не вартим уваги [8, с. 141].

Земельні громади – земельно-господарські об'єднання всіх селянських господарств – засновувалися в УСРР згідно із Земельним Кодексом 1922 р. [5, ст. 10] Всього їх було організовано 40 тис. на 55 тис. сіл та хуторів що тоді існували в УСРР [4, с. 2; 11. – Ф. 27. – Оп. 9. – Спр. 698. – Арк. 144]. Необхідність подібної організації була зумовлена особливістю господарювання індивідуальних господарств – ряд операцій у сільському господарстві вимагав спільних зусиль всіх землекористувачів. До таких операцій слід віднести: розподіл і перерозподіл землі, землеустрій, введення поліпшеної сівозміни, проведення агрономічних заходів, використання угідь спільного користування тощо. В межах УСРР селянин міг користуватися землею тільки в складі земельної громади, оскільки остання за радянських законодавством була основним суб'єктом права на землю [1, с. 102].

Земельна громада виконувала такі функції: проводила розподіл землі; охороняла стійкість землекористування окремих дворів у громаді; слідкувати, щоб вся земля була належним чином використана, клопоталися про проведення землеустрою; організувала і проводила в життя заходи по меліорації і культивативі непридатних для сільського господарства земель, заліснювала піски і яри, влаштовувала ставки, осушувала болота та мочарі; слідкувала за порядком випасу худоби на громадському вигоні; встановлювала і змінювала сівозміну при землеустрої своїх членів; вимагала, щоб господарства дотримувалися чистоти посівів в односторонніх посівах; організувала боротьбу з бур'янами і шкідниками сільського господарства; сприяла розповсюдженню агрономічних, ветеринарних, зоотехнічних знань серед селян; організувала

злучні пункти для селянської худоби і слідкувала за доцільним використанням громадських племінних тварин; набувала і організувала громадське використання млинів, крупорушок, олійниць, прокатних пунктів сільськогосподарського реманенту, всього того, що потрібне в повсякденному господарюванні селянина і яке важко, або і не можливо набути одному господарству; слідкувала за порядком в громадських лісах і організувала раціональне використання лісу [7, с. 141]. Таким чином, коло обов'язків громади охоплювало питання землекористування, землеустрою, меліорації, лісового господарства, агрономічних і зоотехнічних заходів, переробки продуктів сільського господарства тощо. Тобто практично вся господарська діяльність селян була в полі зору громади.

Щоб змусити окремі недбайливі двори дотримуватися встановлених розпорядків, громада мала право карати порушників [2, с. 122]. В той же час адміністративний апарат земельної громади був зведений до мінімуму, не було ніякого протиставлення апарату громаді. Авторитет громади спирався не лише на статті Земельного кодексу і статут громади, які регламентували її діяльність, але й на неписане звичаєве право, де чітко були сформульовані поняття селян про добро і зло. Відкрито порушувати і нехтувати звичаєве право в доколгоспному селі остерігалися навіть відомі в селі розбишаки, які відверто порушували писані закони. Вони знали, що в противному разі громада поставить їх поза законом і їм не буде життя в селі. Отже, авторитет громади, в широкому розумінні, ґрунтувався на глибокому демократизмі цього поземельного інституту.

Для виконання своїх функцій громада акумулювала значні кошти. За обстеженням 1925/26 господарського року від оренди громадських угідь і експлуатації спільного майна та закладів, громади тримали 21,9% прибутків, від самообкладання своїх членів – 60,4% і від позик у кооперації – 10,8%. Інші джерела становили 6,9%. Пересічний розмір бюджету на одну громаду становив 818 крб. [10, с. X–XII]. Земельні громади акумулювали 29,2 млн. крб. Для порівняння, державні капіталовкладення в сільське господарство в той же 1925/26 господарський рік склали 49,8 млн. крб. [7, с. 131] Отже, співставлення цих двох цифр показує, що земельні громади мали значні фінансові засоби і їх авторитет на селі підкріплювалися серйозними фінансовими можливостями.

Для ліквідації незручностей існуючих на селі форм землекористування (общинної та дільничої) громади у 1920-х рр. звернули пильну увагу на впровадження

при землеустрої громадських багатопільних сівозмін. При цьому вся земля громади поділялася на кілька полів, залежно від сівозміни. У кожному полі селянському господарству відводили його ділянку, якою він користувався постійно. Громадська сівозміна дозволяла докорінно реорганізувати систему рільництва, знищити відстале трипільля ті рябопільля, встановити правильне чергування сільськогосподарських культур, завести однорідні сортові посіви та просапні культури; відкривала можливість для спільного застосування машин, зокрема тракторів, прогресивних агротехнічних прийомів. Отже, перспектива на шляхах багатопільної громадської сівозміни передбачалася для всіх селянських господарств. Разом з тим, на відміну від колективної форми землекористування (колгоспів), при багатопільній громадській сівозміні зберігалось індивідуальне селянське господарство як самостійний суб'єкт господарювання, дуже вдало поєднувалось особистий і громадський інтерес. Саме тому, в середині 1920-х рр. перехід до громадських багатопільних сівозмін при землеустрої селянських земель набрав масового характеру. Наприкінці 1928 р. (у переддень примусової колективізації, здійсненої більшовиками) громадські сівозміни були поширені на площі 10 млн. гектарів, а це майже третина селянських земель в УСРР [3, с. 41].

Отже, введення громадських багатопільних сівозмін відкривало перед індивідуальними селянськими господарствами прогресивний шлях розвитку без болючої ломки старих форм землекористування. Потреби в суцільній колективізації не було. Цілком зро-

зуміло, що при введенні громадської сівозміни різко підвищувалася роль земельної громади на селі.

Виявлені нами масові джерела свідчать: земельні громади 1920-х рр. поступово ставали організаціями кооперативного типу. Землевпорядження і меліорація, організація громадських сівозмін, боротьба із бур'янами і шкідниками, утворення прокатних пунктів сільськогосподарської техніки і злучних пунктів для сільської худоби, переробка вирощеної продукції, раціональне ведення лісового господарства, ремонт шляхів сполучення і мостів – все селяни виконували громадою. Саме життя змушувало селян до об'єднання певних господарських функцій, залишаючи при цьому селянське господарство цілком самостійною господарською одиницею. Вдало поєднувались особисті та громадські інтереси, зберігалось селянство.

У більшовицької влади були інші плани, встановлення тоталітарного режиму й створення держави-фабрики з тотальним плануванням. Селяни не бажали ставати фактично кріпаками в одержавлених колгоспах. Земельна громада, як демократична і самоврядна організація селянства захищала його інтереси, й не могла стати інструментом примусової колективізації. Отже, земельна громада, за своєю суттю стала ворожою правлячому режиму. Тому більшовики вирішили знищити земельну громаду. Постановою Президії ЦВК РСРР від 3 лютого 1930 р. в районах суцільної колективізації земельні громади були ліквідовані [9, с. 465–466]. Тепер вже ніщо не заважало більшовикам перетворити вільних хліборобів на кріпаків-колгоспників, а для створення атмосфери страху і абсолютної покори запровадити терор голодомором.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Абрамов Ю.М. Коментар до Земельного Кодексу УСРР / Ю.М. Абрамов // Вісник НКЗС. – 1926. – № 15–16. – С. 101–106.
Abramov Yu.M. Komentar do Zemelnogo Kodeksu USRR [Comment to the Land Code of the Ukrainian SSR] / Yu.M. Abramov // Visnik NKZS. – 1926. – № 15–16. – S. 101–106.
2. Бюлетень НКЗС УСРР. – Харків, 1925. – № 7. – 125 с.
Byuleten NKZS USRR [Bulletin of the National Commissariat of agriculture Ukrainian SSR] – Harkiv, 1925. – № 7. – 125 s.
3. XI Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів 7–15 травня 1929 року: Стенографічний звіт та постанови. – Х. : Вид-во ВУЦВК, 1929. – 778 с.
XI Vseukrayinskiy z'yizd Rad robitnichih, selyanskih ta chervonoarmijskih deputativ 7–15 travnya 1929 roku: Stenografichniy zvit ta postanovi [All-Ukrainian Congress of Soviets of workers', peasants' and red army deputies 7–15 may 1929: the verbatim report and decisions]. – H.: Vid-vo VUTsVK, 1929. – 778 s.
4. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Х. : ЦСУ УСРР, 1929. – XXXIV; 348 с.
Zbirnik statistichno-ekonomichnih vidomostey pro silske gospodarstvo Ukrayini [Collection of statistical and economic information on agriculture of Ukraine]. – H.: TsSU USRR, 1929. – XXXIV; 348 s
5. Земельный кодекс УССР: Утвержден ВУЦИК 29 ноября 1922 г. – Харьков : Наркомзем УСРР, 1922. – 90 с.
Zemelnyy kodeks USSR: Utverzhden VUTsIK 29 noyabrya 1922 g. [The land code of the Ukrainian SSR] – Harkov: Narkomzem USRR, 1922. – 90 s.
6. Калініченко В.В. На зламі епох: земельна громада в Наддніпрянській Україні (1917–1930 рр.) / В.В. Калініченко. – Х. : ХДАК; Видавець Савчук О.О., 2013. – 656 с.
Kalinichenko V.V. Na zlami epoh: zemelna gromada v Naddniprovskiyi Ukrayini (1917–1930 rr.) [At the turn of epochs: the land community in Dnieper Ukraine (1917–1930)] / V.V. Kalinichenko. – H.: HDAK; Vidavets Savchuk O.O., 2013. – 656 s.
7. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.
Kalinichenko V.V. Selyanske gospodarstvo Ukrayini v perIod nepu: Istoriko-ekonomichne doslidzhennya [Peasant economy of Ukraine in the period of NEP: the historical and economic research] / V.V. Kalinichenko. – H.: Osnova, 1997. – 400 s.
8. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиріччя ХХ ст. / О.В. Михайлюк. – Дніпропетровськ : Інновація, 2007. – 456 с.
Mihaylyuk O.V. Selyanstvo Ukrayini v pershi desyatirichchya XX st. [The peasantry of Ukraine in the first decades of the 20th century] / O.V. Mihaylyuk. – Dnipropetrovsk: Innovatsiya, 2007. – 456 s.
9. Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР. – М. : Госиздат, 1954. – 719 с.
Sbornik dokumentov po zemelnomu zakonodatelstvu SSSR i RSFSR [Collection of documents on land legislation of the USSR and RSFSR]. – M. : Gosizdat, 1954. – 719 s.
10. Фінанси земельних громад в 1925/26 році: Вибіркове обстеження. // Статистика України . Серія 6. Фінансова статистика. – Х., 1928. – Т. 5. – №125. – XXV; 37 с.
Finansi zemelnih gromad v 1925/26 rotsI: VibIrkove obstezhennya [Finance land communities in 1925/26 year: Sample

survey] // *Statistika Ukrayini . Seriya 6. Finansova statistika. – Tsentralniy derzhavniy arhiv vischih organiv vladi ta upravlinnya Ukrayini [Central state archive of Supreme bodies of power and government of Ukraine].*
H., 1928. – Т. 5. – № 125. – XXV; 37 s.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Kalinichenko V.V. To the question of the alternative to collective farms in a Ukrainian village in the 1920s.

Abstract. In the article the analysis of the structure, powers and responsibilities of local company. Considered the authorities of this land Institute. Disclosed the principles of the rule of law. Specify the level of Finance of the land societies, a source of their revenues. In clause (article) advantages of the public organization of crop rotation as more progressive. The author stresses that the need in continuous collectivization was not because of the land the company successfully combines personal and public interests.

Keywords: *Ukraine, agriculture, land, land society, peasants.*

Калиниченко В.В. К вопросу об альтернативе колхозам в украинской деревне в 1920-х гг.

Аннотация. В статье проведен анализ структуры, полномочий и обязанностей земельного общества. Рассмотрены органы власти этого поземельного института. Раскрыты принципы организации правопорядка. Указан уровень финансов земельных обществ, источники их поступления. В статье приводятся преимущества общественной организации севооборота как более прогрессивной. Автор подчеркивает, что необходимости в сплошной коллективизации не было, поскольку земельное общество удачно сочетало в себе личные и общественные интересы.

Ключевые слова: *Украина, сельское хозяйство, земля, земельное общество, крестьяне*